

ANNA WOJCIECHOWSKA, PROTOKÓŁ JAKO ŚWIADECTWO
KOMUNIKACJI WSPÓLNOTOWEJ W DRUGIEJ POŁOWIE
XIX WIEKU. STUDIUM GENOLOGICZNE,
Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza
Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2012, 280 s.

Książka Anny Wojciechowskiej to praca ważna zarówno dla badaczy dziejów polszczyzny urzędowo-kancelaryjnej, jak i genologów. Ta historycznojęzykowa monografia opisuje działanie polskich towarzystw społecznych z drugiej połowy XIX w. oraz kształtowanie się konwencji gatunkowych protokołu. Rękopiśmienne księgi protokołów, będące świadectwami komunikacji wspólnotowej Polaków w czasie rozbiorów, pozwoliły autorce pokazać także obraz polszczyzny ogólnej drugiej połowy XIX w. Założona koncepcja pracy, by opis utrwalonych w tekstach zachowań językowych łączyć z odtwarzaniem potrzeb danej wspólnoty komunikacyjnej, a gatunek mowy traktować jako wyraz ukształtowanej lub kształtującej się konwencji w zakresie celowego użycia języka w obrębie danej wspólnoty, jest bardzo trafna, pozwoliła pokazać tzw. życie gatunku i jego uwarunkowania komunikacyjne.

Bazę materiałową opracowania stanowi zbiór 11 protokolarzy (łącznie ponad 1000 stron) dokumentujących posiedzenia ośmiu stowarzyszeń z zaboru austriackiego, rosyjskiego i pruskiego oraz społeczności emigracyjnych. Analizowane teksty to dokumenty zaświadczające ten sam rodzaj zdarzenia komunikacyjnego, jakim jest zebranie grupy ludzi zjednoczonych w realizacji konkretnych celów. Ponieważ w rękopisach pojawiają się dwie nazwy gatunkowe: protokół i sprawozdanie, badaczka stara się za pomocą analizy definicji leksykograficznych wskazać podobieństwa i różnice między tymi gatunkami. Pokrewieństwo analizowanych nazw upatruje w tym, że protokół ma węższy zakres znaczeniowy i może być traktowany jako oficjalne, pisemne sprawozdanie z pojedynczego zdarzenia. Analizowany materiał rękopiśmienny pokazuje, że protokoły są

zawsze tekstami autonomicznymi, natomiast sprawozdania funkcjonują i jako samodzielny dokument, i jako segment dokumentu.

Teoretyczno-metodologiczne podstawy analiz zostały zwięźle wyłożone w części nazwanej *Wprowadzeniem*. Anna Wojciechowska przyjmuje powszechnie dziś uznaną w lingwistyce definicję gatunku Stanisława Gajdy: „ukształtowany kulturowo i historycznie oraz ujęty w społeczne konwencje sposób językowego komunikowania się” (Gajda 1993: 245), traktuje gatunek jako abstrakcyjny wzorzec (model), który może być różnorodnie realizowany w tekstach, a także jako zbiór konwencji, które podpowiadają członkom danej wspólnoty komunikacyjnej, jaki kształt nadać konkretnym zachowaniom językowym (Wojtak 1999: 108). Autorka z powodzeniem korzysta w swej pracy z koncepcji Marii Wojtak, wprowadzającej do analiz stylistycznych pojęcie wzorca gatunkowego jako zbioru reguł decydujących o kształcie składników gatunkowego schematu, o zakresie modyfikacji tego schematu i o jego komunikacyjnej trwałości. Uznaje, że na wzorzec gatunkowy składają się: wariant kanoniczny (układ cech najbardziej typowych, trwałych, pozwalających identyfikować daną wypowiedź z określonym gatunkiem), warianty alternacyjne (ilościowe lub jakościowe przekształcenia wzorca kanonicznego) oraz warianty adaptacyjne (nawiązania do obcych schematów gatunkowych). W opisie wzorca gatunkowego protokołu uwzględnia autorka wszystkie wymiary tekstu: strukturalny, pragmatyczny, poznawczy i stylistyczny (zob. Wojtak 2004), co sprawia, że otrzymujemy pełną charakterystykę złożonego gatunku mowy.

Zasadniczą część pracy otwiera rozdział II zatytułowany *Charakterystyka strukturalna protokołu posiedzenia jako złożonego zachowania językowego*, który przynosi szczegółową analizę budowy protokołu posiedzenia. Składają się na nią trzy komponenty: inicjalny i finalny (tworzą ramę tekstu) oraz korpus (część główna). Każdy komponent zbudowany jest z określonej liczby segmentów, te zaś ze składników. Architektonikę protokołu posiedzenia, zrekonstruowaną na podstawie analizowanych dokumentów, przedstawia szczegółowo tabela (s. 58–59). Autorka podkreśla, że protokół posiedzenia jest strukturą hierarchiczną i wielocłonową. Obserwuje silną standaryzację części ramowych, co związane jest z powtarzalnością utrwalonego w protokole zdarzenia komunikacyjnego. Realizacje części głównej (korpusu) pokazują, że jego wykonanie zależy w znacznej mierze od przyjętej w danej wspólnotce konwencji zapisu (skondensowany, narracyjno-akapitowy, kompilacyjny), porządku konkretnego zebrania, ale również od kreatywności nadawcy. Za sygnały gatunkowe

protokołu posiedzenia (cechy sprzyjające wstępnej identyfikacji wzorca) uznaje Wojciechowska: tytuł, listę uczestników, formułę odczytania protokołu z ostatniego posiedzenia, przebieg obrad, formułę zamknięcia posiedzenia, podpisy (tabela 14, s. 98). W poszczególnych pododmianach gatunkowych (protokół posiedzenia zwyczajnego czy nadzwyczajnego, protokół walnego zgromadzenia, protokół komisji) segmenty konstytutywne nieco się różnią (np. protokół posiedzenia komisji ma jeszcze delimitacje czasowe i przestrzenne). Uderza niezwykła rzetelność, wręcz drobiazgowość analiz. Badaczka słusznie podkreśla dużą rolę ramy tekstowej oraz graficznego rozmieszczenia elementów składowych tekstu (podobnie jest w innych gatunkach urzędowych – Malinowska 2001). Zwraca uwagę także na niewerbalne środki segmentacji występujące w rękopiśmiennych dokumentach. Na uznanie zasługuje próba skonfrontowania struktury XIX-wiecznych protokołów posiedzeń ze stanem współczesnej wiedzy o budowie tej odmiany gatunkowej, odwołanie do ustaleń zarówno językoznawców (Kurkowska, Skorupka 1959, Zdunkiewicz-Jedynak 2008, Markowski 2000, Zaśko-Zielińska, Majewska-Tworek, Piekot 2008), jak i praktyków (poradniki techniki biurowej, zob. Komosa 1995). Zauważa autorka, że korpus protokołów XIX-wiecznych dopuszcza wstawki innogatunkowe (pismo/list, regulamin, instrukcja, statut, raport, przemówienie, recepta), natomiast we współczesnych opracowaniach normatywnych nie wspomina się o nich.

W kolejnym rozdziale (III) Anna Wojciechowska analizuje wymiar pragmatyczny wzorca gatunkowego protokołu. Charakteryzując sytuację komunikacyjną, przedstawia złożony potencjał illokucyjny (podkreśla ścisły związek ze strukturą tekstu), obraz nadawcy i odbiorcy protokołu posiedzenia z uwzględnieniem ich ról wspólnotowych, wymiary czasowe i przestrzenne interakcji oraz potencjalne etapy powstawania ostatecznej wersji tekstu. Dalsza część rozdziału przynosi opis zachowań językowych związanych z etykietą. Badaczka zauważa liczne przejawy dążenia do spełnienia podstawowej normy polskiej grzeczności językowej (okazywanie szacunku partnerowi). „Poszczególne protokolarze pozwalają obserwować zróżnicowanie obyczajów w zakresie nominacji – ilustrują zarówno tendencję do uproszczenia etykiety, jak również dążenie do eksponowania tytułatury” (s. 146). Analiza dokumentów pozwala wysnuć wniosek, że zachowania grzecznościowe są determinowane nie tylko konwencją gatunkową (oficjalność, pisemność, dokumentaryzm), ale także konwencją wspólnotową – wyborami związanymi ściśle z rodzajem wspólnoty oraz statusem społecznym i zawodowym jej członków. Dopełnieniem opisu komponentu pragmatycznego

wzorca gatunkowego protokołu jest opracowany przez autorkę scenariusz komunikacyjny posiedzenia (zwyczajnego/nadzwyczajnego i walnego zgromadzenia).

Obraz wspólnot utrwalony w rękopisach jest przedmiotem rozważań w rozdziale IV. Badaczka przedstawia w nim poznawczo-treściowy wymiar wzorca gatunkowego protokołu. Wskazuje na dużą rozpiętość tematyczną dokumentów, co znajduje odzwierciedlenie nie tylko na płaszczyźnie poznawczej, ale także stylistycznej. Analizując zawartość treściową protokołów, charakteryzuje nie tylko stowarzyszenia jako instytucje wspólnotowej komunikacji, ale także postawy i cechy reprezentatywne dla członków tych wspólnot. Zwraca uwagę również na punkt widzenia podmiotu mówiącego. Zauważa, że jest on determinowany przede wszystkim rolą komunikacyjną i statusem społecznym podmiotu, jednak dostrzega także wpływ kontekstu sytuacyjnego omawianego gatunku. Wyróżnia trzy postawy podmiotu mówiącego w protokole: obserwator-świadek, obserwator-komentator i obserwator-uczestnik (niekiedy współistnieją w ramach tego samego tekstu), co wpływa na typ relacji z posiedzenia. I tak relacja rzeczowa i zobiektywizowana charakterystyczna jest dla protokołów pisanych z punktu widzenia obserwatora-świadka, wzbogacona o subiektywne oceny – dla obserwatora-komentatora, a wyrażająca uogólniony, wspólnotowy punkt widzenia – dla obserwatora-uczestnika.

Rozdział V zatytułowany *Styl protokołu posiedzenia w świetle badanych tekstów* przynosi opis wyróżników stylu omawianego gatunku, ich uwarunkowania oraz wzajemne relacje. Za wyróżniki prymarne uznaje badaczka: szablonowość, rzeczowość i oficjalność, natomiast za sekundarne: formuliczność, precyzyjność, bezosobowość i dyrektywność. Jako cechy peryferyjne wymienia: dialogowość, apelatywność, ekspresywność, perswazyjność. Za bardzo udaną należy uznać propozycję hierarchicznego uporządkowania cech (wykres 1, s. 211). Autorka pokazuje, jak bardzo skomplikowana jest sieć zależności między poszczególnymi wyróżnikami i wyznacznikami stylistycznymi wypowiedzi. Wykładniki językowe szablonowości, formuliczności, rzeczowości, oficjalności i precyzyjności można wskazać, zdaniem Wojciechowskiej, w każdym komponencie struktury protokołu, natomiast bezosobowość i dyrektywność oraz dialogowość i apelatywność widoczne są tylko w segmentach głównego komponentu. Ekspresywność i perswazyjność pojawia się tylko w nielicznych protokołach. Szablonowość i formuliczność wiążą się ze spetryfikowaną i kli-

szowaną strukturą gatunku, natomiast pozostałe cechy uwarunkowane są pragmatyką bądź genezą użytych środków.

Badaczka podkreśla, że cechy stylu protokołów posiedzeń są stopniowalne, ponieważ reguły wyboru ich wykładników wiążą się z funkcjonowaniem wariantów wzorca gatunkowego. Cechy prymarne są w pełni realizowane w wariantach kanonicznym, a osłabione w wariantach alternacyjnych. Z kolei spośród cech sekundarnych dominującą pozycję ma formuliczność, natomiast najsłabszą bezosobowość i dyrektywność (inaczej w innych gatunkach urzędowych – zob. Malinowska 2001). Cechy peryferyjne ujawniają się głównie w wariantach alternacyjnych, natomiast w wariantach kanonicznym są tonowane lub wyciszone. Autorka zauważa, że na kształt stylistyczny protokołu posiedzenia wpływa także rodzaj zapisu – w tekstach o zapisie skondensowanym dominują formy zdepersonalizowane, natomiast w tych o zapisie narracyjno-akapitowym ekspozowane są formuły wskazujące autora wypowiedzi.

Rozdział VI monografii zatytułowany *Wzorzec gatunkowy protokołu posiedzenia i jego pododmian* ukazuje, odtworzony na podstawie konkretnych realizacji tekstowych, wzorzec kanoniczny protokołu posiedzenia (kształtowany w XIX-wiecznej praktyce komunikacyjnej) oraz jego warianty alternacyjne (mają pozycję dominującą w badanym materiale), które pozwalają obserwować różnego rodzaju przekształcenia ilościowe i jakościowe (w protokołach najczęściej dochodzi do mnożenia, rzadziej do redukcji lub substytucji segmentów i składników). Szczegółowa analiza rękopiśmiennych dokumentów pozwoliła badaczce wnioskować, że zmiany występują przede wszystkim w strukturze, ale są zauważalne także w pozostałych płaszczyznach wzorca. Dociekania Wojciechowskiej wskazują, że spośród trzech pododmian gatunku względnie wykryształizowane wykładniki mają tylko protokół posiedzenia zwyczajnego/nadzwyczajnego oraz walnego zgromadzenia, natomiast protokół posiedzenia komisji jest pododmianą o nieostrych granicach i mało wyraźnych wykładnikach.

Przedmiotem opisu w tym rozdziale są też formy wypowiedzi, które, zdaniem autorki, są „na obrzeżach wzorca gatunkowego” – dokumenty stwierdzające nieodbycie posiedzenia, sprawozdania roczne (traktowane jako gatunek w formie kolekcji) oraz indywidualne realizacje tekstowe (okazy).

W *Zakończeniu* autorka podkreśla, że na poziomie wykonania protokołów posiedzenia zbliża się wyraźnie do innych gatunków użytkowych (s. 236). Cechami wspólnymi są przede wszystkim standaryzacja wypowiedzi (szablonowość i formuliczność) oraz precyzja, a także kontrasty stylistyczne: oficjalność/po-

toczność, informacyjność/perswazyjność, hieratyczność/kolokwialność, bezosobowość/personalizacja. Cenne są umieszczone w tej części pracy postulaty badawcze, zwłaszcza sygnalizowany w części analitycznej postulat badania sprawozdania (gatunku mocno spokrewnionego z protokołem), a także postulat dotyczący prac nad ukazaniem ewolucji protokołu jako gatunku (ukazanie całego ciągu gatunkowego).

Książka jest niezwykle starannie edytorsko opracowana, a umieszczone w *Aneksie* przykłady (24) rękopiśmiennych protokołów dokumentacyjnie ją wzbogacają. Logiczny tok wywodu, przejrzysta kompozycja całości i wewnętrzna w ramach rozdziałów, piękna naukowa narracja sprawiają, że czyta się ją z przyjemnością. Gorąco polecam lekturę tej niezmiernie wartościowej monografii.

Literatura

- Gajda S., 1993, *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*. – *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław.
- Komosa A., 1995, *Technika biurowa*, Warszawa.
- Kurkowska H., Skorupka S., 1959, *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa.
- Malinowska E., 2001, *Wypowiedzi administracyjne – struktura i pragmatyka*, Opole.
- Markowski A., 2000, *Jak dobrze mówić i pisać po polsku*, Warszawa.
- Wojtak M., 1999, *Stylistyka tekstów użytkowych – wybrane zagadnienia*. – *Język. Teoria – dydaktyka*, red. B. Grzeszczuk, Rzeszów.
- Wojtak M., 2004, *Gatunki urzędowe na tle innych typów piśmiennictwa użytkowego – zarys problematyki*. – *Język, prawo, społeczeństwo*, red. E. Malinowska, Opole.
- Zaśko-Zielińska M., Majewska-Tworek A., Piekot T., 2008, *Sztuka pisania. Przewodnik po tekstach użytkowych*, Warszawa.
- Zdunkiewicz-Jedynak D., 2008, *Wykłady ze stylistyki*, Warszawa.

EWA MALINOWSKA